

Vénétiá Cottas, Le théâtre à Byzance. Paris, librairie orientaliste Paul Geuthner, 1931, 8°, pp. 290.

Περὶ τοῦ ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον ἔργον μου ἐδημοσίευσε βιβλιοκρισίαν ὁ καθηγητὴς τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Πανεπιστημίου κ. Στίλπων Κυριακίδης εἰς τὸν ΙΑ' τόμον τοῦ Δελτίου τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας (σελ. 281-284). Εἰς τὴν κρίσιν ταύτην ἐπιθυμῶ νὰ παρατηρήσω τὰ ἑξῆς.

Ἡ περὶ ἧς πρόκειται βιβλιοκρισία παραδόξως δὲν ἔθιξε τὸ θέμα τοῦ κριθέντος βιβλίου καὶ τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης του. Διὰ τοῦτο ὁ ἀναγνώστης αὐτῆς ματαίως θὰ ἀναζητήσῃ συνοπτικὴν ἀπόδοσιν τῶν βασικῶν ἀπόψεων καὶ συμπερασμάτων τοῦ βιβλίου, ὅπως ματαίως πρὸ πάντων θὰ ἀναζητήσῃ τὰ κύρια σημεῖα τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁ κριτὴς εἶχε τυχὸν ἐπιφυλάξεις ἢ καὶ διεφώνει βασικῶς. Εἰς τὴν ἐν λόγῳ κριτικῇ, ὡς εἶπον, δὲν λαμβάνεται καθόλου ὑπ' ὄψιν τὸ κυρίως θέμα τοῦ βιβλίου, οὐδ' αἱ ἐν αὐτῷ ἔρουναι περὶ θρησκευτικοῦ θεάτρου, ὕμνογραφίας, ὕμνολογίας, ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐν γένει βυζαντινῆς φιλολογίας, ἀλλ' ἡ κριτικὴ ἔξαντλεῖται εἰς λεπτομερειακὰ παρατηρήσεις εἰς μερικὰς εἰσαγωγικὰς σελίδας τοῦ βιβλίου, εἰς τὰς ὁποίας ἀναφέρονται λαϊκαὶ τινες ἑορταὶ καὶ ἔθιμα μὲ τὸν σκοπὸν ἀφ' ἐνὸς μὲν νὰ ἀποδείξωσι τὴν δύναμιν τῆς παραδόσεως κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ὑποδείξωσιν αὐτὴν ὡς τὸν κρῖνον τὸν συνδέσαντα τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους πρὸς τὸ παρελθόν¹.

Καὶ κατὰ πόσον μὲν τοιαύτῃ βιβλιοκρισίᾳ, περιοριζομένη εἰς ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις — τῶν ὁποίων ἄλλωστε τὴν βαρῦτητα θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω — ἐπὶ τῶν σελίδων 23 - 76 τοῦ βιβλίου καὶ ἀγνοήσασα συστηματικῶς τὰς ὑπολοίπους ὑπερδιακοσίας αὐτοῦ σελίδας, ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς ἀξιώσεις τῶν ἀναγνωστῶν τῆς «Λαογραφίας» δὲν εἶνε βέβαιον ἀντιθέτως εἶνε βέβαιον ὅτι προδίδει αὕτη ἀνεπάρκειαν περὶ τὴν κατανόησιν, διὰ τὴν ὁποίαν ὁμως δὲν εἶνε ὑπεύθυνον τὸ κρινόμενον βιβλίον.

Καὶ νῦν ἄς ἐξετάσωμεν τὰς παρατηρήσεις τοῦ κριτοῦ.

Ἡ παρατήρησις του ὅτι «ἡ συγγραφεὺς ἐλέγχεται ἔχουσα στοιχειώδη ἄγνοιαν τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων», διότι λέγει ὅτι τὰ «Ρουσαλία συνεχωνεύθησαν μὲ τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα», ἐνῶ ὀρθὸν θὰ ἦτο νὰ λεχθῆ, κατὰ τὸν κριτὴν, μὲ τὴν ἑορτὴν τῆς Πεντηκοστῆς, ἐπιτρέπει νὰ συναγάγωμεν, ὅτι δὲν ἀγνοεῖ τόσον στοιχειωδῶς τὰ ἑλληνικά πράγματα ἡ συγγραφεὺς ὅσον ἴσως διαφεύγει τὸν κριτὴν ἡ ἀκριβὴς ἔννοια τοῦ γαλλικοῦ κειμένου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναγράφεται avec les fêtes de Pâques καὶ ὄχι avec la fête de Pâques. Διαφορὰ σημαντικὴ. Καὶ ἡ ἄλλη παρα-

¹ Τίτλοι ὡς «Continuation traditionnelle de ces jeux jusqu'à nos jours» καὶ ἄλλοι ἀνάλογοι ὑποδεικνύουσι τὴν αἰτίαν ὑπάρξεως τῶν ἐν λόγῳ σελίδων.

τήρησις, εἰς τὴν ὁποίαν τόσον ἐπιμόνως ὁ κριτὴς ἐπανέρχεται, ὅτι δηλαδὴ ἢ συγγραφεὺς δὲν ἔχει σαφῆ ἰδέαν τῆς διαφορᾶς μεταξὺ μίμων καὶ παντομίμων, μεταξὺ mime καὶ bouffon, διότι ὀνομαζέει ἄβροκόμας καὶ ἀκεροσεκόμας τοὺς μίμους (mimes), ἐνῶ εἶνε παντόμιμοι καὶ ὄχι μῖμοι, δὲν ἀποδεικνύει μὲν βέβαια τὴν ὑπὸ τοῦ κριτοῦ ὑποστηριζομένην σύγχυσιν, πάντως ὁμως ἐπιτρέπει τὴν βάσιμον ὑπόνοιαν, ὅτι οὗτος ἐκλαμβάνει τὸν ὄρον mime ὡς ἀποδίδοντα ἀποκλειστικῶς τὸν ἀρχαῖον μῖμον, ἐνῶ δι' αὐτοῦ εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, ὡς γνωστόν, ἀποδίδεται ὁ παντόμιμος¹.

Καὶ νῦν, ἀφοῦ ἠλέγχθησαν αἱ παρατηρήσεις αὐταὶ τοῦ κριτοῦ, αἱ ὁποῖαι ὀφείλονται εἰς ἀτελῆ ὑπ' αὐτοῦ κατανόησιν τῶν γαλλικῶν ἐπιστημονικῶν ὄρων, ἃς ἴδωμεν καὶ τινὰς ἄλλας ὀφειλομένας εἰς ἀτελῆ — ἀν μὴ τι ἄλλο — προσπάθειαν τοῦ κριτοῦ πρὸς κατανόησιν τοῦ γαλλικοῦ κειμένου.

Οὕτως ἡ παρατήρησις του, ὅτι «εἰς τὴν σελίδα 45 ὑπάρχει σύγχυσις μεταξὺ τῶν θεατρικῶν παραστάσεων τῶν μίμων καὶ τῶν συνήθων παρὰ βυζαντινοῖς διαπομπύσεων» ἀποδεικνύει ὅτι ὁ κριτὴς δὲν ἀντελήφθη, ὅτι αἱ τελευταῖαι αὐταὶ ἀναφέρονται ἀπλῶς ὡς μία ἐπὶ πλέον ἐκδήλωσις τῆς κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν ἱκανότητος τοῦ αὐτοσχεδιασμοῦ (improvisation).

Τὴν αὐτὴν ἐπίσης πηγὴν τῆς ἀτελοῦς κατανοήσεως τοῦ γαλλικοῦ κειμένου ἔχει ἡ παρατήρησις τοῦ κριτοῦ, ὅτι ὁ ἱστορικὸς Μένανδρος τοῦ 5' αἰῶνος θεωρεῖται παλαιότερος τοῦ Χρυσοστόμου. Καὶ ὁμως εἰς τὴν ὑποδεικνυμένην ὡς περιέχουσαν τὸ σφάλμα τοῦτο φράσιν τῆς σελίδος 48 ἀναγράφεται ἐπὶ λέξει: «il avait certainement (le mot τραγωδῶ) acquis du temps de Ménandre sa nouvelle signification, puisque Choricios comme Chrysostome, dans leurs écrits, emploient ce mot dans son nouveau sens», τὸ ὁποῖον σημαίνει, ὅτι, ἐφ' ὅσον ἦδη ὁ Χορίκιος καὶ ἀκόμη καὶ ὁ Χρυσόστομος μεταχειρίζονται τὴν λέξιν «τραγωδῶ» μὲ τὴν νέαν αὐτὴν σημασίαν, πρέπει φυσικῶς νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Μενάνδρου εἶχε καθιερωθῆ ἡ νέα αὕτη σημασία της.

Τῆς αὐτῆς προελεύσεως εἶνε καὶ ἡ ἄλλη παρατήρησις τοῦ κριτοῦ, ὅτι «ἡ συγγραφεὺς εἰς σ. 48 χαρακτηρίζει τὴν παντόμιμον ὄρχησιν ὡς προῖδὸν βυζαντινόν, ἐνῶ εὐθὺς κατωτέρω κάμνει λόγον περὶ τοῦ παντομίμου ὡς τελειοποιηθέντος ἐν Ρώμῃ». Καὶ ὁμως ἡ τόσον ἐπιφανειακὴ αὕτη παρατήρησις τοῦ κριτοῦ θὰ ἀπεφεύγεται, ἐὰν δὲν παρέβλεπεν οὗτος τὸ εἰς τὸ ἐν λόγῳ μέρος κατηγορηματικῶς διατυπούμενον, ὅτι ὁ μὲν ἐν Ρώμῃ τελειοποιηθεὶς παντόμιμος συνίστατο εἰς τὴν interprétation du morceau par les gestes, ὁ δὲ ἐν Βυζαντίῳ εἰς ἴδιον

¹ Ἄλλωστε, διὰ νὰ προλάβω πᾶσαν παρεξήγησιν, ἀφ' ἧς στιγμῆς τὸ κείμενον εἰσέρχεται εἰς τὸ στάδιον τοῦ παντομίμου, παραθέτω εἰς τὰς λέξεις mime romain, ἢ parties mimiques (ὄρα σ. 37 τοῦ Théâtre) καὶ τὴν ἐπεξήγησιν «dans le sens actuel de ce mot».

τρόπον, καθ' ὃν l'acteur dansait mimiquement le morceau, οὕτως ὥστε νὰ μὴ ἀποτελεῖ κάμμίαν λογικὴν ἀνακολουθίαν, ὅτι ὁ μὲν παντόμιμος ἐτελειοποιήθη ἐν Ρώμῃ — ὡς τοιοῦτος — ἡ δὲ παντόμιμος ὄρχησις ἐν Βυζαντίῳ.

Ἄλλ' ἐὰν αἱ μέχρι τοῦδε ἐλεγχθεῖσαι παρατηρήσεις τοῦ κριτοῦ ὠφείλοντο εἰς ἀτελεῖ ὑπ' αὐτοῦ κατανόησιν τῶν γαλλικῶν ἐπιστημονικῶν ὄρων καὶ τοῦ γαλλικοῦ κειμένου, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐπιτρέπουσιν ἀτυχῶς τὴν ἐκδοχὴν, ὅτι προέρχονται ἕξ ἀκουσίως ἐσφαλμένης ἀντιλήψεως αὐτοῦ. Τοιαύτη εἶνε ἡ συλλογικὴ παρατήρησις του, ὅτι «ἡ συγγραφεὺς ἀφῆκεν ἀνεκμεταλλεύτους οὐχὶ ἀγνώστους, σαφεῖς καὶ ἀναντιρρήτους περὶ θεάτρου εἰδήσεις», ταύτας μάλιστα δὲν διστάζει καὶ νὰ παραθέσῃ. Ἐκπληκτος ὁμως θὰ διαπιστώσῃ ὁ καλόπιστος ἀναγνώστης, ὅτι αἱ ὑπὸ τοῦ κριτοῦ ὑποδεικνυόμεναι καὶ παρατιθέμεναι πηγὰί ἔχουσι χρησιμοποιοηθῆ ὑπὸ τῆς συγγραφέως καὶ κατὰ περίεργον ἀληθῶς σύμπιπτωσιν παρετέθησαν καὶ ἐν ἀποσπάσματι εἰς γαλλικὴν μετάφρασιν, ἐντὸς εἰσαγωγικῶν, εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ κείμενον τοῦ κρινομένου βιβλίου (σελ. 40-41), τὸ ὁποῖον ὑποτίθεται ὅτι ἀνέγνωσεν ὁ κριτής, ὅπως ἐπίσης ἐμελετήθησαν καὶ ἐξητάσθησαν ἅπαντες οἱ κανόνες τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου καὶ πολλῶν ἄλλων συνόδων, οἱ σχετιζόμενοι πρὸς τὸ θέατρον, ὡς δεικνύουσι καὶ αἱ σχετικαὶ παραπομπαί¹.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ περὶ τοῦ θρηνοῦ ἡ ἄσματος τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς λεγόμενα ὑπὸ τοῦ ἰδίου κριτοῦ (Λογογραφίας σελ. 253), ἔχομεν νὰ ἀπαντήσωμεν, ὅτι ὀλίγη παρακολούθησις τῆς ξένης φιλολογίας θὰ ἐπειθεν αὐτὸν περὶ τῆς σπουδαιότητος τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ὑφ' ἡμῶν ἀνακοινώσεως καὶ ὑποδείξεως τῆς πηγῆς τῶν ἐν λόγῳ ἄσμάτων, ἥτις πηγὴ τυγχάνει κοινὴ τόσοσιν διὰ τὰ ἐν τῇ ἑλληνικῇ, ὅσον καὶ διὰ τὰ ἐν τῇ λατινικῇ καὶ ἰταλικῇ τοιαῦτα δημῶδη τεμάχια².

Ἀπὸ τὸν προσηγηθέντα ἐλεγχον τῶν παρατηρήσεων τοῦ κριτοῦ ἐπιτρέπεται ἀβίαστον τὸ συμπέρασμα, ὅτι δὲν εἶναι ἄξιον νὰ ἐνδιατριψώμεν καὶ εἰς τὴν γενικὴν μομφήν, τὴν ὁποῖαν οὗτος, εὐρισκόμενος εἰς παντελεῖ ἀδυναμίαν νὰ παρακολουθήσῃ καὶ συζητήσῃ τὸ κύριον θέμα τοῦ βιβλίου, προσάπτει, ὅτι δηλαδὴ τὰ πάντα, ἄσματα, χοροὶ, θρησκευτικαὶ ἑορταί, τελεταὶ καὶ μοιρολόγια συγγέονται πρὸς θεατρικὰς παραστάσεις, ἐνῶ ἄλλος εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἐκθέσεως τῶν τοιοῦτου εἶδους τελετῶν, σκοπός, ὃν διεῖδον καὶ καθώρισαν

¹ Σελ. 14 ἔρμηνεῖα Βαλσαμῶνος εἰς τὸν 62ον κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου. Σελ. 16, ἐπίσης ἔρμηνεῖα τοῦ ἰδίου εἰς τὸν ἴδιον κανόνα. Εἰς σελ. 27, Βαλσαμῶνος εἰς τὸν 74ον κανόνα. Σελ. 41, Ζωναρᾶ εἰς τὸν 51ον κανόνα. Σελ. 111, Βαλσαμῶνος εἰς τὸν 82ον κανόνα. Ἐπίσης βλέπε σελίδας 21, 86 καὶ ἄλλ.

² Ὅρα τὰ μαθήματα τοῦ καθηγητοῦ Henri Focillon ἐν Σορβώνῃ κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1932 καὶ Μάρτιον τοῦ 1933.

σαφῶς ὑπερτριάνκοντα ἀπροκατάληπτοι κριτικά τοῦ διεθνοῦς ἐπιστημονικοῦ κόσμου¹. Κατὰ πόσον δὲ «ἡ ἔλλειψις ἐπιστημονικῆς μεθόδου μειώνει σημαντικώτατα τὴν χρησιμότητα τοῦ βιβλίου» — ὅπως ὁ κριτὴς τῆς Λαογραφίας θέλει νὰ πιστεύσῃ — δύναται νὰ συναχθῆ εὐχερῶς, ὅταν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ βιβλίον ἐτιμήθη δι' ἐνὸς ἐκ τῶν καλυτέρων βραβείων τῆς παρὰ τῆ Σορβῶνῃ Ἑταιρείας Ἑλληνικῶν σπουδῶν².

BENETIA Λ. ΚΩΤΤΑ

Dr Sitsa Karaiskakis, Das Lehrgedicht Λόγοι διδασκτικοὶ τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν υἱὸν von Markos Dehphanas 1543. (Λαογραφία τόμ. ΙΑ', σ. 1-66).

Τοῦ ἀνωτέρω διδασκτικοῦ ποιήματος (στίχ. 788), ὅπερ ἐπανεκδίδεται ἤδη ἐπὶ τῇ βάσει κώδικος τοῦ Μονάχου ὑπὸ τῆς ἐκδότιδος, προτάσσονται μακρὰ γερμανιστὶ προλεγόμενα, ἐν οἷς αὕτη πραγματεύεται περὶ τοῦ ὑπ' αὐτῆς χρησιμοποιηθέντος κώδικος, ὡς καὶ περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ ποιητοῦ, συγκρίνουσα στίχους τοῦ ἐκδιδομένου ποιήματος πρὸς ἄλλα συγγενῆ κείμενα. Μετὰ τὸν πρόλογον καταχωρίζεται κατάλογος τῶν ἔργων, ἅτινα συνεβουλευθῆ, ἐν τέλει δὲ τοῦ κειμένου πίναξ τῶν ἐν τῷ ὑπομνήματι συζητουμένων λέξεων.

Τὸ κείμενον, ὅπερ συνοδεύουν πλούσιαι ἠποσημειώσεις γραμματικά, κριτικά καὶ ἐρμηνευτικά, ἐπίσης γερμανιστί, ἔχει μετὰ προσοχῆς ἐκδοθῆ, καίτοι ὁ ἀναγνώστης θ' ἀπήτει προσοχὴν μεγαλυτέραν ὡς πρὸς τὸν τονισμὸν καὶ καθόλου τὴν ὀρθογραφίαν πολλῶν λέξεων. Τοῦτο, ἐννοεῖται, δὲν μειώνει τὸν δίκαιον ἔπαινον διὰ τὴν εὐσυνείδητον ἐκδοσιν, διὰ τὴν ὁποίαν ὀφείλονται χάριτες εἰς τὸν διδάκτορα Καραϊσκάκι.

Καὶ ἔχει μὲν καθόλου ἐπιτύχει κατὰ τὴν ἐκδοσιν ἢ ἐκδότις, διέλαθον ὁμως τὴν προσοχὴν τῆς καὶ τινα, εἰς μερικά δ' ἔξ αὐτῶν ἃς ἐπιτραπῆ νὰ ἐπι-

¹ Τῶν καθηγητῶν Πανεπιστημίου: L. Bréhier *Revue des Etudes anciennes*, Paris, τόμ. 34, 3, σελ. 339 κέ. Ἐπίσης τοῦ ἰδίου, *Journal des Savants* 8, σελ. 249-260. N. Jorga, *Revue historique du sud-est européen*, Bucarest, Juill. - Sept. 1932. G. Cohen, *Nouvelles Littéraires*, 4 Juin 1932, Paris. J. Ebersolt, *Revue des Etudes grecques*, Paris 1932, σελ. 425-426. N. Bănescu, *Revue de l'Est et du Sud-est*, Paris N° 3-4 1933. L. Cataudella, *Athenaeum Pavia*, Janvier 1932. Pierre Waltz, *L'Acropole*, Paris 1932, σελ. 234-237. A. Salac', *Archiv orientální*, Prague, τεύχ. VI, 1, σελ. 311-312. R. Cantarella, prof. Napoli, *Dionysio Siracusa III*, 5-6 1933. R. Draguet, *Revue belge de philosophie et d'histoire* XII 1/2, καὶ ἄλλων.

² Πρβλ. τὰ πρακτικά τῆς ἀπονομῆς τοῦ βραβείου ἐν *Revue des Etudes grecques*, τόμ. 46 (1933).